

Світлана Соколовська,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології та зарубіжної літератури,
Житомирський державний університет імені Івана Франка
<https://orcid.org./0000-0002-2335-1765>
м. Житомир, Україна

**Синергетичний характер смислотворення
в художньому дискурсі Германа Гессе
(на прикладі роману «Гра в бісер»)**

**The synergetic character of sense-making
in the artistic discourse of Hermann Hesse
(based on the novel 'The Glass Bead Game')**

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність лінгвокогнітивного підходу до вивчення художнього дискурсу. Описано процедуру дослідження з використанням методики аналізу когнітивно-концептуальних параметрів дискурсу, характеристик, що виявляють особливості представлення події в когнітивній моделі автора і вплив його дискурсу на соціокультурні уявлення адресата. Проаналізовано особливості художнього дискурсу Г. Гессе як завершеної моделі, а його інтерпретаційного потенціалу як відкритого процесу моделювання. Специфіку ідіостилу досліджено на матеріалі роману Г. Гессе «Гра в бісер». Виявлено, що дискурсивний смисл функціонує як елемент багаторівневого когнітивного утворення, який формується в унікальному поєднанні когнітивної моделі світу з індивідуальним авторським переосмисленням номінованої реальності. Множинність підходів та інтерпретацій уможливорює розгляд художнього дискурсу в різних ракурсах, серед яких ціннісно-смісловий підхід до дослідження лінгвокогнітивного підґрунтя мовленнєвої діяльності. У зазначеному ракурсі встановлено лінгвокогнітивні механізми, що розкривають особливості дискурсивної інтерпретації мовною особистістю навколишньої реальності. У середовищі художнього дискурсу, реалізуючись у дискурсивних одиницях художнього тексту, концепт «*Glasperlenspiel*» отримує семіотичне вираження в дискурсивних знаках, які є ключовими в ідіостилі Г. Гессе. Дослідження показало, що процес смислотворення в художньому дискурсі постає явищем синергетичним, зображально-виражальні засоби стимулюють формування певних образів у свідомості читача, залучають його до художнього світу автора. Саме в дискурсивному середовищі додаткові смислові прироєння лексичної семантики роблять максимально відкритим смисловий простір. Процесу смислотворення властива суб'єктивність індивідуального розуміння, оскільки в умовах художньої комунікації значення слова не є кон-

стантним, і, функціонуючи в дискурсивному середовищі, значення лексичної одиниці «домислюється» комунікантами.

Ключові слова: ідіостиль, концепт, ціннісно-смісловий підхід, комунікативна взаємодія, дискурсивні знаки, смислова парадигма.

Summary. *The article substantiates the relevance of the linguistic and cognitive approach to the study of literary discourse. The research procedure is described using the methodology of analysing the cognitive-conceptual parameters of discourse, characteristics that reveal the peculiarities of the event representation in the author's cognitive model and the influence of his discourse on the addressee's socio-cultural ideas. The features of Hesse's literary discourse as a complete model and its interpretive potential as an open process of modelling are analysed. The specifics of the individual style are studied on the basis of Hesse's novel 'The Glass Bead Game'. It is found that discursive meaning functions as an element of a multilevel cognitive formation, which is formed in a unique combination of the cognitive model of the world with the individual author's rethinking of the nominated reality. The multiplicity of approaches and interpretations makes it possible to consider artistic discourse from different perspectives, including the value-sense approach to the study of the linguistic and cognitive basis of speech activity. In this perspective, linguocognitive mechanisms are identified. They reveal the peculiarities of the discursive interpretation of the surrounding reality by a linguistic personality. In the context of literary discourse, being realised in the discursive units of a literary text, the concept of 'The Glass Bead Game' receives semiotic expression in discursive signs that are key in H. Hesse's individual style. The study has shown that the process of sense-making in literary discourse is a synergistic phenomenon; pictorial and expressive means stimulate the formation of certain images in the reader's mind, involve him/her in the author's artistic world. It is in the discursive context that semantic additions to lexical semantics make the semantic space as open as possible. The process of sense-making is determined by the subjectivity of individual understanding, since in the conditions of artistic communication the meaning of a word is not constant, and, functioning in the discursive context, the meaning of a lexical unit is 'guessed' by communicators.*

Key words: individual style, concept, value-semantic approach, communicative interaction, discursive signs, semantic paradigm.

Вступ. Серед існуючого різноманіття лінгвістичних шкіл і напрямів не можна не помітити в науці про мову нашого часу поліпарадигмальну основу сучасної лінгвометодології. Одним із її конструктивних механізмів є інтеграція ідей різних наукових шкіл і течій, в межах яких учені здійснюють спроби лінгвофілософського осмислення словесно-художньої творчості. Зрозуміло, для цього потрібна певна інтегральна категорія. Таке завдання ефективно виконує феномен дискурсу. Лінгвістичний зміст цього поняття лаконічно сформулював Еміль Бенвеніст: дискурс – це все, що перебуває між мовою і мовленням [10, с. 27]. На його комунікативно-когнітивну сутність

звернув увагу Теун ван Дейк: дискурс – це і саме висловлення, й ті когнітивні настанови (фрейми), що детермінують зміст і форму висловлення [11, с. 117].

Окрім визначення дискурсу як загального поняття, увагу мовознавців привертають різні його типи, в тому числі й художній дискурс. На думку представниць Харківської наукової школи І. Шевченко та О. Морозової, основними критеріями виокремлення типів дискурсу стають ті, що пов'язані з такими його категоріями, як ситуативність, адресатність, інтенціональність, інформативність, а також стратегії й тактики дискурсу, когезія, когерентність, інтертекстуальність та ширше – інтердискурсивність, і можуть бути розрізнені в термінах семіотичної моделі – формальних, функціональних, змістових критеріїв [9, с. 234].

Вивчення й аналіз дискурсу як складного й поліфункціонального феномену належить до пріоритетних і актуальних напрямів сучасних лінгвістичних досліджень. Про це свідчить велика кількість наукових праць зарубіжних мовознавців, зокрема Е. Бенвеніста, Г. Брауна, Б. Буссе, Т. А. ван Дейка, В. Дресслера, С. Міллза, П. Серіо, М. Статббса, В. Тойберта, З. Шмідта. Проблемам онтології дискурсу присвячено студії українських мовознавців Ф. Бацевича, Н. Петлюченко, К. Серажим, І. Шевченко. Когнітивні аспекти дискурсу вивчали Є. Бондаренко, О. Морозова, комунікативні аспекти – Л. Безугла, І. Колегаєва, С. Швачко, І. Шевченко, типологію дискурсу – А. Мартинюк, О. Морозова, І. Фролова, аспекти дискурсного аналізу художнього твору – І. Бехта.

Множинність підходів та інтерпретацій уможливорює розгляд художнього дискурсу в різних ракурсах, серед яких ціннісно-смиловий підхід до дослідження лінгвокогнітивного підґрунтя мовленнєвої діяльності. У зазначеному ракурсі важливо встановити лінгвокогнітивні механізми, що розкривають особливості дискурсивної інтерпретації мовною особистістю навколишньої реальності.

Мета цієї розвідки полягає у визначенні когнітивно-концептуальних параметрів художнього дискурсу Г. Гессе, а також у виявленні когнітивних структур, що визначають систему ціннісних координат автора.

Методологія та методи дослідження. У праці використано загальнонаукові методи спостереження, аналізу, синтезу, порівняння; лінгвістичні методи, а саме: описовий метод – для розкриття дискурсивного статусу художнього тексту; метод концептуального аналізу застосований під час вивчення репрезентованих у художньому дискурсі когнітивних структур; контекстуально-інтерпретаційний метод – для виокремлення ймовірних читацьких стратегій рецепції художнього дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернення до цієї проблематики зумовлено, з одного боку, розглядом художнього дискурсу як діяльнісного феномену, а з іншого – осмисленням цього феномену як завершеної моделі, а його інтерпретаційного потенціалу як відкритого процесу моделювання. Комунікативна сутність дискурсу взагалі та художнього зокрема виражається в тому, що структура, семантика і прагматика дискурсу підпорядковані вираженню авторської інтенції та її експлікації (або, навпаки, її «затемненню»).

І. Шевченко описує дискурс як багатоаспектну когнітивно-комунікативно-мовну систему-гештальт, що визначається сукупністю трьох аспектів: формуванням ідей та переконань (когнітивний аспект), взаємодією комунікантів у певних соціокультурних контекстах (соціопрагматичний аспект) та використанням вербальних і невербальних засобів (мовний аспект) [9, с. 45]. Віддаючи першість когнітивним і соціопрагматичним чинникам, дослідники в той самий час акцентують на важливості вербального складника дискурсу, що має безпосереднє матеріальне втілення [7, с. 6].

Як зауважує І. Бехта, «визначення поняття *дискурс* передусім через поняття *текст* свідчить про спорідненість цих термінів, а визначення *дискурсу* також через поняття *мовлення* містить ознаки динамічного змісту феномену. Їхнє розмежування, проте, уявляється також природним, якщо виходити з позиції когнітивної лінгвістики, зіставляючи конкретну когнітивну діяльність та її результати» [1, с. 9]. Поділяючи думку І. Бехти, варто зазначити, що у контексті когнітивно-дискурсивної парадигми сучасного мовознавства художній текст виступає головною одиницею дискурсу, мовною реальністю та продуктом мовної реальності. Його вивчення відбувається в сукупності з екстралінгвістичними чинниками як вербального та знаково зафіксованого продукту мислення.

Важливою передумовою дослідження художнього дискурсу вважаємо розуміння його як комунікативної взаємодії адресанта (автора художнього твору) та адресата (потенційного читача), що відбувається у певному історичному і соціокультурному контексті. Ця взаємодія базується на ідеях, переконаннях, світоглядних орієнтирах автора, має на меті регулювання ідей, переконань, світоглядних орієнтирів читача та матеріалізується у вигляді тексту художнього твору [8, с. 54].

На думку І. Колегаєвої, у межах художнього дискурсу доцільно розглядати два базові підтипи: прозовий та поетичний художні дискурси. Дослідниця вказує на складну багатопланову структуру художнього прозового дискурсу, в якій конструювання смислів та регулятивна функція здійснюється на різних рівнях [2, с. 103].

У художньому тексті елементи мовної системи проєктуються крізь призму автора. При цьому суб'єктивна модель реальності, що вибудовується в тексті, та втілені в мові фундаментальні уявлення про світоустрій присутні в художньому тексті від самого початку, оскільки основна інформація про світ привноситься самою мовною системою. Отже, мовна картина світу (КС) постає первинною – такою, що має «передтекстовий» характер, натомість авторська КС функціонує як вторинна, що має динамічний характер і є модифікацією мовної КС.

Стосовно цього О. Селіванова звертає увагу на розмежування понять «картина світу» й «когнітивна модель світу». У когнітивно-дискурсивній парадигмі сучасного мовознавства когнітивна модель світу позначає «універсальне концептуальне представлення дійсності в різноманітності її зовнішніх і внутрішніх зв'язків, що існує у вигляді певної системи понять (час, простір, причина, наслідок, число, частина й ціле тощо)» [6, с. 407]. Важливим моментом наукової рефлексії є усвідомлення того, що репрезентовані в художньому дискурсі когнітивні структури можна розглядати як ментальні утворення, котрі визначають систему ціннісних координат автора. Через вивчення художнього дискурсу як особливого креативного середовища можна виявити особливості того, як інтерпретуються авторською свідомістю загальнокультурні цінності [4, с. 203].

Слід зазначити, що поняття «смысл» як особистісна, ситуативна категорія містить сукупність усіх психічних фактів, що виникають у нашій свідомості завдяки слову [5, с. 10]. Такий підхід дає змогу зв'язати лінгвістичне підґрунтя номінацій з емотивними та когнітивними структурами мовної свідомості та розглядати неочікувані лінгвістичні зв'язки використаних у художньому тексті мовних одиниць як експлікацію нестандартних когнітивних структур, репрезентованих в унікальних авторських мікроконтекстах [15, с. 103]. При цьому «константна когнітивна реальність лінгвістичних одиниць» слугує для мовної свідомості своєрідним ментальним підґрунтям, на якому формується інтегративна когнітивна структура дискурсивного природження [14, с. 18].

У такий спосіб дискурсивний смысл функціонує як елемент багаторівневого когнітивного утворення, що формується в унікальному поєднанні когнітивної моделі світу з індивідуальним авторським переосмисленням номінованої реальності. Семантика дискурсивної одиниці характеризується «розмитим» денотативним співвідношенням, рекомбінацією сем у структурі дискурсивно зумовленого значення, яке корелює з мовним значенням використаної лексичної одиниці й амбівалентним аксіологічним змістом. Так, у романі Г. Гессе «Гра в

бісер» аксіологічна амбівалентність характеризує семантику одного з ключових засобів вербалізації авторського концепту «Glasperlenspiel» – лексему *geistig*. На прикладі ключового вербалізатора *geistig* ми спостерігаємо синергетичну взаємодію концептуального змісту та дискурсивної інтенції. Ця взаємодія є процесом дискурсивно-метафоричного мислення, внаслідок якого стійкі репрезентатори ціннісного смислу стають словами-цінностями [15, с. 105]. Частотний в ідіостилі Г. Гессе епітет *geistig* як елемент мовної системи означає: 1) *auf das Denkvermögen des Menschen, seine Fähigkeit, Dinge zu durchdenken und zu beurteilen, bezogen*; 2) *besonders scharfen Verstand, ausgeprägtes Denkvermögen besitzend, sich mit den Dingen des Geistes beschäftigend*; 3) *nur gedacht, allein in der Vorstellungswelt vorhanden* [12, с. 689]. У художньому дискурсі письменника цей епітет реалізовано в таких контекстах, що синкретично актуалізують семантичні варіації:

*«Was die Menschheit an Erkenntnissen, hohen Gedanken und Kunstwerken in ihren schöpferischen Zeitaltern hervorgebracht, was die nachfolgenden Perioden gelehrter Betrachtung auf Begriffe gebracht und zum intellektuellen Besitz gemacht haben, dieses ganze ungeheure Material von **geistigen** Werten wird vom Glasperlenspieler so gespielt wie eine Orgel vom Organisten, und diese Orgel ist von einer kaum auszudenkenden Vollkommenheit, ihre Manuale und Pedale tasten den ganzen **geistigen** Kosmos ab, ihre Register sind beinahe unzählig, theoretische ließe mit diesem Instrument der ganze **geistige** Weltinhalt sich im Spiele reproduzieren»* [13, с. 13].

У цьому прикладі бачимо синкретичну поліфонію смислів, що формуються під час розширення вербального контексту, в якому, з одного боку, реалізовано сакральний план семантики, а з іншого, актуалізовано семи«*erfunden, gedacht, fiktiv*», що зумовлено асоціативним співвідношенням зі словом «*ideal*». Отже, ми спостерігаємо подвійне кодування рефлексії свідомості на реальність: знакове представлення концептуалізації свідомістю навколишнього світу реалізовано в сигніфікативному плані семантики, в той же час у художньому дискурсі як системі вторинного перекодування репрезентовано суто авторську концептуалізацію:

*«Jeder Bewegung des **Geistes** gegen das ideale Ziel einer Universitas Litterarium hin, jeder platonischen Akademie, jeder Geselligkeit einer **geistigen** Elite, jedem Annäherungsversuch zwischen den exakten und freieren Wissenschaften, jedem Versöhnungsversuch zwischen Wissenschaft und Kunst oder Wissenschaft und Religion lag dieselbe ewige Idee zugrunde, welche für uns im Glasperlenspiel Gestalt gewonnen hat. **Geister** wie Abälard, wie Leibniz, wie Hegel haben den Traum ohne Zweifel*

gekannt, das geistige Universum in konzentrische Systeme einzufangen und der lebendigen Schönheit des **Geistigen** und der Kunst mit der magischen Formulierkraft der exakten Disziplinen zu vereinigen» [13, с. 14].

У середовищі художнього дискурсу, реалізуючись у дискурсивних одиницях художнього тексту, концепт «Glasperlenspiel» отримує семіотичне вираження в дискурсивних знаках, що виступають як ключові в ідіостилі Г. Гессе: *die geistige Bewegung, die Entwicklung des geistigen Lebens in Europa, die Freiheit des Geistes, hohe geistige Leistungen, dem Geist treu bleiben, der Prozess der Selbstprüfung, der Besinnung und des bewussten Widerstandes gegen den Verfall, die innere Mahnung*. Таким шляхом ціннісно навантажені слова в авторському дискурсі набувають додаткового дискурсивно зумовленого смислу, підкреслюють позачасовий зміст моделі зображеного світу, в якій виразно звучить мотив служіння. Цей мотив кілька разів програється у різних тональностях [3, с. 202]. Образні мотиви, що виникають, мовби зливаються під рукою майстра-диригента у симфонію, в котрій історія Йозефа Кнехта проходить головною музичною темою [3, с. 202].

Ключові образи розкриваються через «накопичення» смислових ознак за рахунок їхньої багаторазової актуалізації у словах, які утворюють смислову парадигму. Звучать різні мікротеми: сутності людини та сенсу її життя, самоідентифікації, інтелектуальної діяльності, розвитку науки й мистецтва, духовної кризи, з них наскрізною є тема покликання, потяг до розуму, прагнення позбутися хаосу. Відповідні ключові елементи (*Kämpfe um die Freiheit des Geistes, bildungsbedürftige Leser, eine gewisse Umordnung der Welt*) посилюються смисловими парадигмами:

1) *Die Unsicherheit und Unechtheit des geistigen Lebens, eine große materielle Not, eine Periode politischer und kriegereischer Gewitter, ein Misstrauen gegen sich selbst, gegen seine eigene Kraft und Würde, gegen seine eigene Existenz;*

2) *schmerzlich-schönes Spiel der Erscheinungen, amor fati, eine göttliche Bestätigung, die freispielende Plastizität der Spielsprache, der Kultus der Musik, die intellektuelle Redlichkeit und der echte Drang nach scharfer, eindeutiger Formulierung;*

3) *das Spiel als eine Art Weltsprache der Geistigen, die Weiterbildung des Spiels, das beschaulich-fleißige Geistesleben, die geistige Freiheit, keine Abhängigkeit vom Erfolg.*

У такий спосіб ми спостерігаємо реалізацію потенційних можливостей лексичної одиниці, зануреної в синергію художнього дискурсу. В лексичній семантиці ці потенційні можливості належать до периферійної семантики мовного значення. Периферійна семантика,

супроводжуючи систему стійких і конвенційно закріплених значень у мові, не просто доповнює семантику узуальну, а й є одним із провідних чинників дискурсивної синергії, формування смислів, незалежних від системних лексичних значень. Формування смислів при цьому постає як процес, що синтезує різноманітні чинники. Ці чинники визначають різноспрямовані вектори смислотворення, не обмежуючись лише семантичною рекомбінацією та дискурсивним прирощенням смислу. Текстова інтерференція в семантиці дискурсивних номінацій зумовлена й забезпечується усім прагматичним спектром синергетики художнього дискурсу, відтак смисловий потенціал слова індукується самим середовищем авторського художнього дискурсу [15, с. 110].

Слід зазначити, що в художньому дискурсі на авторську мовленево-мисленнєву діяльність впливає як система зовнішніх стимулів, так і внутрішні установки на лінгвокреативність. Йдеться насамперед про прагнення творчої особистості знаходити засоби смислового й емоційно-почуттєвого вираження, що виходять за межі узуального смислотворення. Художній текст Г. Гессе демонструє континуальність процесу смислотворення:

*«Unsere **Bestimmung** ist, die **Gegensätze** richtig zu erkennen, erstens nämlich als **Gegensätze**, dann aber als **die Pole einer Einheit**. So ist es auch mit dem Glasperlenspiel. Die Künstlernaturen sind in dies Spiel verliebt, weil man darin phantasieren kann [...].*

*Jeder von uns ist nur **ein Mensch**, nur **ein Versuch**, ein **Unterwegs**. Er soll aber dorthin **unterwegs** sein, wo das **Vollkommene** ist, er soll ins **Zentrum** streben, nicht an die **Peripherie**» [13, с. 79].*

В унікальних образах реалізовано художнє уявлення про покликання, здатність розпізнавати протиріччя як полюси певної єдності. В ідіостилі Г. Гессе інтеграцію концептів «Glasperlenspiel» і «Bestimmung» підтримано метафорою:

*«Diese Abgefallenen haben trotz allem für mich etwas Imponierendes, so wie der abtrünnige Engel Luzifer etwas Großes hat. Sie haben vielleicht das Falsche getan, vielmehr, sie haben ganz ohne Zweifel das Falsche getan, aber immerhin sie **haben etwas getan, sie haben etwas vollzogen**, sie haben einen **Sprung** gewagt, es gehöre **Mut** dazu [...].*

*Damit meine ich das **Loslassenkönnen**, das **Ernstmachen**, nun eben – das **Springen**! Ich wünsche mir nicht, in meine frühere Heimat und in mein früheres Leben zurückzuspringen, sie zieht mich nicht, ich habe sie beinahe vergessen. Aber ich wünsche mir: einmal, wenn die Stunde kommt und es notwendig sein wird, **mich auch losmachen und springen zu können**, bloß nicht zurück ins Geringere, sondern vorwärts und ins **Höhere**» [13, с. 74].*

Художній дискурс виявляється більшим за самого себе, він репрезентує образ Гри в бісер як певного феномену в його емоційно-смиловій синергетичній єдності: розуміння небезпеки, здатність відірватися і стрибнути, мати відвагу на такий стрибок. У цьому просторі відбувається переосмислення базових концептуальних моделей, що передбачає появу додаткового складника або зміну ракурсу концептуалізації.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок.

Дослідження показало, що процес смислотворення в художньому дискурсі постає явищем синергетичним, зображально-виражальні засоби стимулюють формування певних образів у свідомості читача, залучають його до художнього світу автора. Саме в дискурсивному середовищі додаткові смислові прирошення лексичної семантики роблять максимально відкритим смисловий простір. Процес смислотворення визначається суб'єктивністю індивідуального розуміння, оскільки в умовах художньої комунікації значення слова не є константним, і, функціонуючи в дискурсивному середовищі, значення лексичної одиниці «домислюється» комунікантами. Смислотворення як лінгвоментальне підґрунтя художнього дискурсу відбувається:

- у балансуванні між мовним загальнокультурним підґрунтям і суб'єктивними чинниками, котрі визначає комплекс особистісних асоціативних механізмів;

- у розбіжності між потенційними смислами й актуалізованими в контексті;

- у діалогічній розбіжності між рефлексивним осмисленням автором власного «Я» у світі та дискурсивною спрямованістю його свідомості «назовні», що виражається у вербалізації особистісних смислів і об'єктивується у формі художнього тексту.

Аналіз тексту роману Г. Гессе як продукту художнього дискурсу виявив, що мовною особистістю автора освоєний дискретний простір мовної системи, притаманний індивідуально-авторській художній системі певний лексикон, який використано для вербалізації задуму автора. Смисловий простір художнього дискурсу залишається при цьому необмеженим, оскільки дискурсивна одиниця має відкритий характер семантичного наповнення означуваного.

Перспективним є вивчення когнітивного та комунікативного аспектів художнього дискурсу з урахуванням соціально-історичного і культурного контексту епохи, релевантного для діалогу автора і читача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехта І. А. Аспекти дискурсного аналізу художнього твору. *Слов'янський вісник*. Рівне : РІСКСУ. Вип. 6. 2006. С. 7–18.
2. Колегаєва І. М. Зображення персонажного дискурсу як жанрово детермінований вплив комунікативної вторинності в художньому тексті. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна. № 896. 2010. С. 102–107.
3. Мегела І. П. «Гра в бісер» Германа Гессе як філософська утопія. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : Філологічна. Вип. 54. 2015. С. 200–205. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2015_54_78.
4. Полюжин М. М. Перспективи розвитку когнітивно-дискурсивної парадигми знання. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Ужгород : ФОП Бідюк Є. І. Вип. 12. 2017. С. 202–204.
5. Психологія людини: Л. С. Виготський та сучасна наука : зб. ст. / за ред. М. В. Папучі. Ніжин : НДУ імені М. Гоголя. Вип. 1. 2018. 127 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
7. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу). Київ : Логос, 2006. 99 с.
8. Фролова І. Є., Омецинська О. В. Специфіка художнього дискурсу та його аспектів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна. Вип. 87. 2018. С. 52–61.
9. Шевченко І. С., Морозова О. І. Проблеми типології дискурсу. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: монографія. Харків : Константа, 2005. 354 с.
10. Benveniste E. Problems in General Linguistics. London : Hau Books, 2023. 350 p.
11. van Dijk T. A. Discourse and Context. A Sociocognitive Approach. New York : Cambridge University Press, 2008. 282 p.
12. Duden. Deutsches Universalwörterbuch: Das große Bedeutungswörterbuch. Berlin : Bibliographisches Institut, 2023. 2160 S.
13. Hesse H. Das Glasperlenspiel. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2009. 608 S.
14. Langacker R. W. Cognitive Grammar: A Basic Introduction. Oxford : Oxford University Press, 2008. 584 p.
15. Zima E. Einführung in die gebrauchsbasierte kognitive Linguistik. Berlin & Boston : De Gruyter, 2021. 365 S.